

Hon na čarodějnice v Šumperku 17. století a stalinský monstrproces v Praze na počátku padesátých let 20. století

Igor Lukes

V tomto článku se chci zaměřit na paralely mezi hony na čarodějnice na severní Moravě v 17. století a stalinskými procesy v poválečné východní Evropě. Konkrétně nabízím srovnání metod, které vedly k zatčení a upálení děkana Kryštofa Aloise Lautnera (1622–1685), s čistkami, v jejichž rámci byl popraven bývalý generální tajemník Komunistické strany Československa Rudolf Slánský (1901–1952).

Snaha vyhladit čarodějnice, jež zachvátila v raném novověku velkou část Evropy, vyvrcholila v 16. a 17. století. Vycházela z předpokladu, sdíleného katolíky i protestanty, že čarodějnice skutečně existují a že je třeba je zničit. Popírání jejich existence považovala většina autorit za kacířství.¹ Jádrem procesů s nimi byla obvinění natolik nepravděpodobná, že je mohli brát vážně pouze soudci, kteří buď nevažovali racionálně, nebo ze strachu o vlastní život svou víru v existenci čarodějnic předstírali.² Jak jinak si vyložit, že soudy po celé Evropě běžně odsuzovaly na smrt nevinné ženy, muže, a dokonce i děti za zločiny, které se na první pohled nemohly stát? Opat Johannes Trithemius (1462–1516) ve svém díle *Antipalus maleficiorum* formuloval tezi, která byla poměrně brzy přijata v mnoha evropských zemích: „Čarodějnice, toť plémě odporne (...) jež s pomocí zlých duchů či kouzelných lektvarů nezměrné škody lidem páchá (...) Ba co víc, těž obcování tělesnému s démony se oddává.“³ Trithemiův názor byl povýšen na platnou ideologii a popírat ji znamenalo riskovat život.

1 Srv. MACKAY, Ch. S. (ed.), *The Hammer of Witches*, Cambridge (UK) 2011, s. 91; výborné je též německé vydání této knihy. Dále srv. JEROUSCHEK, G. — BEHRINGER, W., *Der Hexenhammer: Malleus maleficarum*, München 2000.

2 Srv. ANDRESKI, S., *The Syphilitic Shock*, in: *Encounter*, 58, 5, 1982, s. 7–26.

3 Tamtéž, s. 18–19. Srv. též PARK, K. — DASTON, L., *The Cambridge History of Science*, Vol. III, Cambridge (UK) 2006. V poznámce na s. 248 autorka uvádí, že Trithemiůvo dílo *Antipalus maleficiorum* se stalo „standardní příručkou k literatuře o magii, jak prováděné učenci, tak zakázané, v období největšího rozkvětu evropské démonologie“. Kniha vyšla tiskem v roce 1605. Původní rukopis byl podstatně delší. Jedna verze je uložena v knihovně Cornell University — 4620 Bd. Ms 2.

Prvním generálním inkvizitorem v Německu byl Konrád z Marburku (c. 1180–1233), jenž si plně zasloužil svou děsivou pověst. Konrádovy metody byly natolik brutální, že místní biskupové žádali — marně — jeho odvolání. Lidé, které obvinil z kacířství, stáli před zdánlivě jednoduchou volbou: buď se přiznat a doufat, že si tak zachrání život, nebo trvat na své nevině a nechat se upálit.⁴ Obvinění mnohdy netušili, kdo je udal a jakých zločinů se měli dopustit. Odvážlivci, kteří se pokusili svědčit ve prospěch zatčených přátel, se vystavovali riziku, že budou zatčeni jako spolupachatelé. Vzhledem k tomu, že nikdo ve skutečnosti s démony neobcovaal a na černých psech v noci nelétal, nemohly pro to ani existovat fyzické důkazy. Inkvizitor tak měl jedinou možnost, jak dosáhnout svého cíle — získat doznání. Bez něho nemohl případ předložit soudu. A doznání nevinného člověka k neexistujícím zločinům bylo třeba vynutit. Buď psychologickým nátlakem a vydíráním, fyzickým mučením, nebo kombinací obojího. Zatčení, kteří byli v průběhu procesu psychicky zlomeni, někdy dospěli k závěru, že na pravdě vlastně nezáleží, a snažili se především uniknout z hrozné situace. V praxi to znamenalo, že začali s vyšetřovateli spolupracovat a svědčit proti jiným. To nutně vedlo k růstu počtu obviněných a vzniku honů na čarodějnice jako výnosného zaměstnání pro inkvizitory a soudce. V některých městech si nemohl být nikdo jistý, na koho přijde řada příště, protože ani společenské postavení a bohatství nezajišťovaly dostatečnou ochranu. Naopak. Jelikož majetek odsouzených propadal soudu, dostávali se do hledáčku často právě lidé významní. Inkvizitoři a soudci se pak stěhovali do větších a krásnějších domů a získávali další pozemky, zatímco jejich pomocníci sypali popel původních majitelů na smetiště nebo do řeky. Ve své studii chci ukázat, že všechny shora uvedené aspekty jsou věrně — často až do překvapivých detailů — otištěny v poválečných stalinských procesech, jimž padly za obět některé z nejznámějších osobností komunistického hnutí ve východní Evropě.

Malleus Maleficarum („Kladivo na čarodějnice“), fanatická a nebezpečná kniha, mající zásadní vliv na boj inkvizitorů s tzv. čarodějnicemi, vyšla v roce 1486. Její první vydání bylo prý původně „duchovenstvem odmítáno a vytištěno bylo pouze na základě podvrženého schvalovacího dopisu.“⁵ Zda je tato teorie věrohodná, nebo je jen pouhou smyšlenkou, není dosud jasné.⁶ Víme jen, že kniha byla ve své době velmi úspěšná. V Německu se dočkala šestnácti vydání, ve Francii byla vydána jedenáctkrát, v Anglii šestkrát a v Itálii dvakrát.⁷ V první části knihy se autoři pokoušejí dokázat, že černá magie a čarodějnictví skutečně existují. Zároveň tvrdí, že pochybovat o existenci čarodějnictví představuje vůbec nejhorší formu kacířství: *Haeresis maxima est opera malleficarum non credere*. Kniha se dále zabývá otázkou, proč by měl všemohoucí Bůh čarodějnice a jejich zlé skutky trpět. Vypovídá snad existence Satana o tom, že je Boží

4 Srv. „Konrad von Marburg“. *Encyclopaedia Britannica Online Academic Edition*, 31. května 2012. Johann Peter Kirsch, „Conrad von Marburg“, *The Catholic Encyclopedia*, New York: Robert Appleton Company, zobrazeno 2. června 2012; KOČÍ, J., *Čarodějnické procesy: z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*, Praha 1973.

5 ANDRESKI, S., c. d., s. 21.

6 MACKAY, Ch. S. (ed.), c. d., s. 5.

7 Srv. RUSSELL, J. B., *Witchcraft in the Middle Ages*, Ithaca (NY) 1972, s. 79.

moc omezená? Předložená odpověď nabízí klasický argument, že Bůh dovoluje existenci zla, a tudíž také čarodějnic, neboť lidstvo obdařil (a zároveň obtížil) darem svobodné vůle.⁸ Druhá část knihy popisuje čarodějnické praktiky a radí, jak se jim řádní lidé mohou bránit. Klíčová třetí část nabízí návod, jak čarodějnice zatknout, vyslýchat, mučit, usvědčit a potrestat.

„Kladivo na čarodějnice“ věnuje velkou pozornost způsobu, jak podezřelou osobu zadržet. Je-li dopadena mimo domov, je nutné, aby ji „soudní zřízení ze země zdvihli a v koši anebo na ramenou ji nesli, aby se země dotýkat nemohla“. Autoři varují, že pokud je čarodějnici dovoleno dotknout se země byť jen jednou nohou, mohla by se okamžitě osvobodit a „mnohé pak blesky usmrtit“. Zároveň je nutné důkladně prohledat její příbytek i místo pod ním a nad ním, neboť je pravděpodobné, že v něm ukrývá náčiní pro čarodějnické praktiky. Pokud má zatčená osoba služebnictvo, společníky či zaměstnance, je třeba zadržet také je.⁹

„Kladivo“ zdůrazňuje ústřední roli doznání. Chce-li jej inkvizitor vymoci, může prý využít jakéhokoli způsobu, jak přimět obviněného ke spolupráci. Na základě této doktríny měli vyšetřovatelé právo obviněnému například falešně slibovat, že ho rychlé doznání zachrání před upálením a zajistí mu mírnější trest. Ve skutečnosti šlo o podvod, protože vězeň byl před upálením stát.¹⁰ Totéž platilo v případě, že obviněného udali svědci, takže „jen zbývá, aby se člověk sám k zločinu doznal“. Soudce pak „jedná podle práva, když mu přislíbí život, přestože po doznání bude popraven“.¹¹ „Kladivo“ přiznává, že praktiky vyšetřovatelů „se mohou opírat o lest, či dokonce o podvod“. V boji proti čarodějnictví jsou uplatňovány právem.¹²

Tortura jakožto metoda vyšetřování byla součástí mnoha různých právních systémů. Kromě toho, že byla problematická z hlediska morálního a etického, mnozí také chápali, že na ni nelze vždy spoléhat. Nevinný, ale psychicky slabší jedinec může podlehnout a podepsat falešné přiznání, avšak jiný, byť vinen, může mučení vydržet a obvinění popírat. Z tohoto důvodu bylo využívání tortury často upraveno předpisy. Například v Anglii jí byl podroben Guy Fawkes, jeden z hlavních účastníků známého „spiknutí střelného prachu“ (*Gunpowder Plot*) z roku 1605.¹³ Fawkes byl dopaden *in flagrante delicto* a o jeho vině nebylo pochyb. Mučení jej pak mělo přimět, aby odhalil svou identitu a jména ostatních účastníků spiknutí. Důležité je, že podle práva byly úřady oprávněny podrobit zadržené osoby mučení jen omezeně — dvakrát. Jestliže se podezřelý ani po dvojí tortuře ke zločinům nedoznal, měl být propuštěn. Předpisy dbaly též na to, aby se nevinná osoba podrobená mučení nepřiznala pouze proto, aby unikla bolesti. Bylo třeba, aby uvedla detailní a konkrétní fakta, která mohl znát pouze pachatel zločinu.¹⁴

„Kladivo na čarodějnice“ taková omezení v boji proti údajným čarodějnicím a v přípravách procesu s nimi radikálně odmítá. Varuje, že Satan může osoby praktikující

8 MACKAY, Ch. S. (ed.), c. d., s. 24.

9 Tamtéž, s. 524–526.

10 KOČÍ, J., c. d., s. 123–125.

11 MACKAY, Ch. S. (ed.), c. d., s. 546.

12 Tamtéž, s. 536.

13 Srv. FRASER, A., *Faith and Treason: The Story of the Gunpowder Plot*, New York 1996.

14 MACKAY, Ch. S. (ed.), c. d., s. 28–29.

černou magii obdařit „duchem mlčenlivosti“ (*spiritus taciturnitatis*), díky němuž vydrží i ty nejdůmyslnější formy mučení, aniž by se přiznaly.¹⁵ Podobně jako „lékař, který odstraňuje snětivou končetinu či odděluje prašivou ovci od zdravých, může obezřetný soudce vyvodit, že obviněná žena je nakažena duchem mlčenlivosti“.¹⁶ V takových případech mohl vyšetřovatel proti obviněnému užít násilí, aby ducha mlčenlivosti zlomil, a mučení mohlo pokračovat tak dlouho, dokud se oběť ke všemu nepřiznala. Nevinní se tak většinou přiznali ke smyšleným zločinům a byli popraveni nebo zemřeli v mučírně.

V Německu 17. století dosáhly hony na čarodějnice děsivých rozměrů. Odhady se liší, je ale zřejmé, že jim za oběť padly desítky tisíc nevinných obětí. Například v Bambergu bylo popraveno tři sta až šest set občanů; jiné prameny hovoří až o devíti stech.¹⁷ Podobnými čistkami prošel také nedaleký Würzburg. Podle dostupných záznamů tam byli upáleni — mimo jiné — nejbohatší muž ve městě, místní krasavice, purkmistrova manželka, čtrnáct vikářů katedrály, tři konšelé, chlapci od devíti do dvanácti let a malá holčička se svou sestrou, matkou a tetou.¹⁸ Podle odhadů některých autorů si zinscenované procesy ve Würzburgu mohly vyžádat až 1200 obětí.¹⁹ Podobné procesy probíhaly také v dalších německých městech. Například v Trevíru v jihozápadním Německu, rodišti svatého Ambrože, zemřely stovky lidí, mimo jiné soudci, kněží, kanovníci a městští úředníci.²⁰

Jako první, byť zprvu anonymně a s opatrností, se proti čarodějnickým procesům postavil německý jezuita Friedrich Spee (1591–1635).²¹ Rozhodující zlom ve střední Evropě nastal až za vlády Marie Terezie. Její trestní zákoník *Constitutio criminalis Theresiana* sice ještě formálně uznával existenci černé magie, sama císařovna však na věc nahlížela skepticky. Její syn Josef II. již všechny zmínky o čarodějnictví z právního systému odstranil docela.

Posedlost čarodějnictvím je evidentní rovněž v čarodějnických procesech (*Hexenprozesse*), které probíhaly v letech 1678–1692 v severomoravském Šumperku. Panství Velké Losiny (německy Groß Ullersdorf) získali v roce 1496 Žerotínové, kteří je vlastnili přibližně tři staletí. Rod Žerotínů patřil k přesvědčeným protestantům a vůdcům protihabsburského povstání v Čechách a na Moravě. Alespoň jeden ze členů rodu, Ladislav Velen ze Žerotína (1579–1638), byl v nepřítomnosti odsouzen k trestu smrti za účast na dramatických událostech, které v roce 1618 vyvrcholily defenestrací a v následujících letech pak odvetou Habsburků.²² V roce 1678 spravovala žerotínské pan-

15 KOČÍ, J., c. d., s. 123.

16 MACKAY, Ch. S. (ed.), c. d., s. 548–549.

17 Srv. GUILLEY, R. S., *The Encyclopedia of Witchcraft and Wicca*, New York 2008, s. 187–189; KOČÍ, J., c. d., s. 135.

18 Srv. BASCHWITZ, K., *Hexen und Hexenprozesse*, München 1990, s. 252–260.

19 KOČÍ, J., c. d., s. 135.

20 Srv. BURR, G. L., *The Fate of Dietrich Flade*, New York 1891, s. 3–5.

21 Srv. SPEE, F., *Cautio criminalis or a Book on Witch Trials*, trans. Hollyer M. Charlottesville (VA) 2003.

22 Srv. HRUBÝ, F., *Ladislav Velen z Žerotína*, Praha 1930; ODLOŽILÍK, O., *Karel starší ze Žerotína*, Praha 1936.

ství Angelika Anna Sibylla hraběnka z Galle, rozená Žerotínová. Oficiálně sice byla katolického vyznání, její otec Přemek II. ze Žerotína však ke katolictví přestoupil až v roce 1652, a jeho konverze tak nepůsobila přesvědčivě. Mohlo se zdát, že jej k ní motivovala touha ochránit rodinný majetek. Tato skutečnost hraběnkou permanentně tížila a dobře si uvědomovala, že v otázkách víry bude muset jednat nekompromisně a ortodoxně, protože jinak by se vystavila vážnému riziku.

Běh událostí, které vedly ke smrti děkana Kryštofa Aloise Lauttnera, započal 11. dubna 1678, kdy se Maryna Schuchová o Velikonočním pondělí zúčastnila mše v sobotínském kostele sv. Vavřince nedaleko Šumperku.²³ Tamní ministrant si všiml, že si posvěcenou hostii vložila do kapsy a pokusila se s ní odejít. Byla zatčena a farář Eusebius Leander Schmidt, který v kostele sloužil mši, věc předal vrchnosti. K případu se měla vyjádřit hraběnka, ale ta ho raději předala svým poradcům. Někteří se domnívali, že jelikož se jednalo o žebračku, mělo by jí být pouze uloženo pokání. Jiní na věc nahlíželi méně shovívavě. Tvrdili, že Schuchová podle všeho patří ke spolku, který provozuje čarodějnické praktiky, a to je třeba řádně vyšetřit. Nejistá hraběnka se raději přiklonila k názoru druhé skupiny a souhlasila rovněž s tím, že nejpovolanejším mužem, který by mohl vést vyšetřování, je Jindřich František Boblig z Edelstadtu (kolem 1612–1698), žijící v nedaleké Olomouci.²⁴

Chamtivostí a charakterovou zvráceností převyšoval Boblig z Edelstadtu ostatní profesionální inkvizitory. Jeho rodina pocházela ze Zlatých Hor (německy Zuckmantel), kde jeho otec působil jako starosta. Ve Vídni studoval práva, která ale nedokončil, a proto se představoval pouze jako „kandidát“ právníkové profese. Jeho působení před rokem 1678, kdy v souvislosti s Lauttnerovým případem vstoupil do dějin boje s čarodějnictvím, je zahaleno rouškou tajemství. Existují sice sporadické zmínky o jeho roli v různých majetkových sporech, ale jádro jeho činnosti představují procesy s čarodějnicemi. Když Bobliga na své panství povolala hraběnka z Galle, těšil se již pověsti tvrdého inkvizitora. Ještě před příchodem do Velkých Losin, při jednání o platu a dalších výhodách, prohlášoval, že má za sebou čtyřicetiletou inkviziční praxi.²⁵

V září roku 1678 se Boblig pustil do práce a věděl přesně, jak postupovat. Hraběnka se zpočátku zdráhala k mučení svolit, Bobligovi se ji však rychle podařilo přesvědčit. Zjistil, že Marynu Schuchovou navedla porodní bába Dorota Groerová, která chtěla zmíněnou hostii předat Dorotě Davidové. Ta měla nemocnou krávu a věřila, že ji po-

23 Vzhledem k etnické rozmanitosti daného území v popisované době není překvapivé, že se jména většiny osob objevují v různých formách, a to německy, česky a latinsky. U Lauttnerova jména se lze také setkat s formou „Lauthner“ nebo „Lautner“. Řídím se zde tedy formou uvedenou na jeho pamětní desce. Srv. *Österreichische Zeitschrift für Geschichts- und Staatskunde*, Erster Jahrgang, Wien 1835, s. 387. Podobně u křestního jména Schuchové se objevují rovněž formy Marie či Marina. V tomto případě vycházím z nejnovější analýzy daných událostí — srv. HARASTOVÁ, Z., *Nad severomoravskými procesy s čarodějnicemi*, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Katedra historie, 2011.

24 Tento případ popisuje KOČÍ, J., c. d., s. 97–130. Pojednává o něm také román Václava Kaplického (KAPLICKÝ, V., *Kladivo na čarodějnice*, Praha 1965) a stejnojmenný film režiséra Otakara Vávry z roku 1969.

25 Srv. ŠTĚPÁN, V., *K životopisu inkvizitora J. F. Bobliga*, in: *Severní Morava*, 64 (1992), s. 52–54.

svěcená hostie vyléčí. Z těchto tří žen jedna zemřela v Bobligově mučírně, všechny tři ale byly v roce 1679 upáleny.

V té době již lidé, které Boblig nechal uvěznit, obvinili další osoby. Jejich počet rychle narůstal a veřejné popravy se konaly s hroznou pravidelností. Bobliga ale znepokojovalo, že někteří odsouzení před smrtí hlasitě trvali na své nevině, zatímco jiní pak v posledním okamžiku prosili Boha o odpuštění, že svědčili proti nevinným sousedům. Farář Tomáš König a další místní kněží, například Jan Pabst, proto začali Bobliga a jeho vyšetřovací metody kritizovat. Pabst si dobře uvědomoval, na jak tenký led se pouští, protože Boblig před několika lety obvinil z čarodějnictví jeho matku a nechal ji upálit. Po odeslání stížnosti se proto moudře rozhodl pro útěk. Jeho kolega König se již předem nechal narychlo přeložit do jiné farnosti, a navíc těsně před zatčením zemřel. Jeho smrt a Pabstův útěk tak vedly k tomu, že se v centru Bobligovy pozornosti ocitl kněz Kryštof Alois Luttner.²⁶

Děkan Luttner se narodil v roce 1622 v Šumperku. Kromě studií v Šumperku a Olomouci studoval též v Landshutu a ve Vídni. Jako vystudovaný teolog a právník byl v roce 1656 vysvěcen na kněze. V roce 1668 se spolu s matkou a Zuzanu Voglickovou, mladou dívkou, o niž se oba starali, přestěhoval do Šumperku, kde na návrh a podle přání svého přítele, úspěšného obchodníka Kašpara Sattlera, a jeho manželky Marie převzal místní farnost. Sattlerovi a Luttner byli dlouholetými přáteli. Oba muže spojovala rovněž záliba v hudbě a každý týden se jí společně několik hodin aktivně věnovali.

Když počet Bobligových obětí začal narůstat, měl Luttner vážný důvod k obavám. Sestra jeho otce z nedalekého kraje v okolí Jánského vrchu byla odsouzena za čarodějnictví a upálena. Luttner navíc knihu „Kladivo na čarodějnice“ dobře znal a nebylo žádným tajemstvím, že na Bobliga a jeho praktiky nahlížel kriticky.²⁷ Jelikož faráři König i Pabst unikli mimo dosah Bobligovy moci, stal se v Bobligově scénáři „vůdcem čarodějnického spolku“ v šumperské oblasti právě děkan Luttner. Místo přímého útoku na populárního faráře začal inkvizitor nejprve se zatýkáním jeho blízkých. Jako první se mu do rukou dostala Marie Sattlerová. Přiznala se, že je čarodějnice a že k zakázaným praktikám svedla také svého manžela, dceru Alžbětu, Zuzanu Voglickovou, která ve farnosti pracovala u Luttnera, i samotného děkana. Boblig takticky obvinění proti knězi zatajil, všechny ostatní však nechal zatknout. Uvědomoval si, že má-li se střetnout se samotným Luttnerem, je zapotřebí opatrnost. Obrátil se tedy na pražský apelační soud a požádal o povolení zahájit vyšetřování. Dozvěděl se ale, že mu to nejprve musí schválit Luttnerův přímý nadřízený, olomoucký biskup Karel II. z Lichtenštejna-Kastelkornu. Biskup zjevně nechápal, co s vyslychanými dokáže mučení, protože ho ohromilo, kolik obviněných vypovědělo, že Luttner je vůdcem satanského spolku v Šumperku. Ustavil proto komisi, jejímž úkolem bylo zločiny, které děkan údajně spáchal, vyšetřit. Ta dospěla k závěru, že děkan Luttner musí být zatčen a podroben výslechu. S tímto rozhodnutím v ruce teď mohl Boblig Luttnera kdykoli zadržet. Zvolil ale jiný postup. Zařídil, aby kněz dostal pozvání od svého

²⁶ SPURNÝ, F. — CEKOTA, V. — KOUŘIL, M., *Šumperský farář a děkan Kryštof Alois Luttner, oběť čarodějnických inkvizičních procesů, Šumperk 2000.*

²⁷ Tamtéž, s. 9.

starého přítele a spolužáka, děkana Jiřího Winklera, jenž žil ve dvacet kilometrů vzdálené Mohelnici. Lauttner věděl, že Sattlerovi i Zuzana Voglicková prošli výslechy. Chápal, že je ve složité situaci, ale přesto svého přítele Winklera 18. srpna 1680 navštívil. Po příjezdu ho Winkler vřele uvítal, objal a políbil na obě tváře. Na konci poklidné a přátelské večere ale do místnosti vpochodovali čtyři mušketýři a Lauttnera zatkli.

Boblig si od Lauttnera sliboval, že mu pomůže odhalit další spiklence. Zároveň ale věděl, že to nebude lehké. První výslech, který proběhl 30. srpna 1680, skončil pro inkvizitora fiaskem: jeho vězeň se choval odvážně. V Lauttnerův prospěch svědčila také skutečnost, že čtyři ženy, které jej obvinily z čarodějnictví, před popravou 5. září veřejně prohlásily, že tak učinily jen v důsledku mučení. Kněží, kteří se hrůzné podívané účastnili, sepsali prohlášení, že ženy před popravou prosily o smilování: „Ježíši, buď nám milostivý, neboť jsme z donucení obžalovaly nevinné.“²⁸ To pro Bobliga znamenalo jistou komplikaci, ale ne něco, co by ho mohlo zastavit.

I během druhého výslechu v prosinci 1680 Lauttner odporoval, když Boblig tvrdil, že ho při satanských orgiích na Petrových kamenech, jednom z vrcholů Hrubého Jeseníku, viděla řada zdánlivě věrohodných svědků. Kněz žádal, aby byl s lidmi, kteří jej obvinili, osobně konfrontován. V lednu 1681 inkvizitor proto nechal předvést tři ženy a jednoho muže a ti Lauttnera skutečně obvinili z čarodějnictví. Navíc v únoru vypověděla Marie Sattlerová, kterou k Lauttnerovi pojilo staré přátelství, že ho sama svedla k černé magii a že poté provozovali čarodějnické praktiky spolu s jejím manželem a její dcerou. Krátce nato Boblig Lauttnera konfrontoval se Zuzanou Voglickovou. Celé hodiny vydržela první stupeň tortury, palečnice. Když ale Boblig přistoupil ke druhému stupni, španělské botě, přiznala vše, co po ní vyšetřovatel žádal. Lauttnerovi pak do očí tvrdila, že spolu chodili na Petrovy kameny.

Boblig podobné „důkazy“ proti Lauttnerovi shromažďoval po zbytek roku i značnou část roku následujícího. Těsně před popravou v listopadu 1682 Marie Sattlerová a Zuzana Voglicková přednesly při druhé konfrontaci další obvinění. Marie vypověděla, že Lauttnera viděla páchat strašlivé činy a že také vedl satanský svatební obřad, při němž oddal její dceru Alžbětu s jiným mužem. Když vypovídala Zuzana, působila, jako by odříkávala naučené, a občas se i rozplakala. Když se jí soudce ptal, proč pláče, odpověděla, že z lítosti nad nedostatkem své šlechtnosti. Lauttner jí porozuměl a odpověděl: „Mám vás rád jako předtím a odpust' vám Bůh, co jste proti mně vypověděla.“²⁹ V prosinci 1682 byly Marie i Zuzana upáleny, ještě předtím jim však kat na pravé ruce kleštěmi uštípl tři prsty.

Další fáze procesu, který měl Lauttnera zlomit, nastala v únoru 1683, když byl konfrontován s Kašparem Sattlerem a jeho dcerou Alžbětou. „To jsi můj nejlepší přítel, když mne takovým způsobem obviňuješ?“ ptal se Lauttner. „Ano, byli jsme celý život nejlepší přátelé. Nezapírej dál, je to zbytečné. Také já jsem dříve zapíral,“ řekl s povzdechem Sattler. „Už to nedělám.“ V tom okamžiku pozvedl ruce a ukázal rozdrcené prsty. Lauttner byl dojat: „Doufám, že se jednou na věčnosti spolu uvidíme.“ Protokol uvádí, že „i vysoká biskupská komise tím byla velmi pohnuta“.³⁰ Sattlerovi, jeho dceři

28 Tamtéž, s. 18.

29 SPURNÝ, F. — CEKOTA, V. — KOUŘIL, M., c. d., s. 21–22.

30 Tamtéž, s. 22.

a další vězeňkyni byla useknuta pravá ruka a všichni pak byli upáleni. Lauttnera ovšem k přiznání nepřimělo ani svědectví třiceti šesti obviněných, kteří tvrdili, že ho viděli při orgiích na Petrových kamenech. Modlil se k Bohu, aby mu dal sílu setrvat v pravdě a nepoddat se lži. V březnu 1683 přistoupil Boblig k mučení. Po palečnicích přišla na řadu španělská bota a nakonec skřípec. Kněz byl opakovaně vytahován s rukama svázanýma za zády, někdy až na patnáct minut. K ničemu se však nepřiznal, a tak Boblig, veden logikou „Kladiva na čarodějnice“, využil Lauttnerovu vnitřní sílu proti němu: prohlásil, že děkan je obzvláště nebezpečným členem satanského spolku, neboť podstoupenou bolest by normální člověk nevydržel.

Následující výslech se odehrál v červnu 1683. Když jej Boblig podroboval různým stupňům utrpení, Lauttner se nahlas modlil, při skřípci však omdlel. Komise s torturou na chvíli přestala, poté ale znovu začala a Lauttner se nakonec podvolil: „Ano, já to přiznávám,“ zašeptal.³¹ O několik dní později pak zlomený muž podepsal sedmdesátistránkový protokol plný lží a v září 1685 byl odsouzen k smrti na hranici. Všechna jeho odvolání byla zamítnuta a Lauttner se začal připravovat k popravě, k níž mělo dojít 18. září 1685. Ten den brzy ráno Lauttnera navštívil biskupův posel. Vyzval ho, aby se ke svým zlým skutkům veřejně přiznal, výměnou za to se za něj bude celá diecéze modlit a nechá za něj také sloužit mši, aby mu Bůh odpustil. „Já se jeho nejdůstojnější Milosti panu oficiálovi poroučím a děkuji,“ odpověděl Lauttner, „není však nutné, aby za mne byla sloužena mše a obětována modlitba, budou jiní, kteří to učiní.“ Odmítnutí této nabídky prý posla pobouřilo.³²

Když Lauttnera později toho dne dovedli do mohelnického kostela, aby byl degradován a exkomunikován, vypadal po čtyřech letech ve vězení jako šílenec. Mučitelé mu záměrně nechali dlouhé šedivé vlasy a vousy. Předsedající biskup mu cihlou vydřel všechna místa na hlavě a na prstech, kde obdržel kněžské pomazání. Lauttner se „ještě snažil znovu protestovat, že není žádný čarodějník“, ale marně. Na místě popravý čekalo dvacet tisíc přihlížejících. Když Lauttner přistoupil ke kůlu, pokřičoval se a potom se už jen modlil. Závěrečná zpráva konstatuje, že byl „zaživa až na popel spálen“. Místo exekuce dnes označuje pamětní deska.³³ František Jindřich Boblig z Edelstadtu zemřel pokojně v lednu 1698. Jenom v Šumperku za sebou nechal okolo stovky obětí.

*

Čtenáři si jistě už teď uvědomili určité analogie mezi tragickými událostmi na Šumpersku v 17. století a čistkami, které probíhaly v nově vytvořeném bloku komunistických zemí ve východní Evropě po druhé světové válce. A právě srovnáním Lauttnerova procesu s případem generálního tajemníka Komunistické strany Československa Rudolfa Slánského v poválečné Praze se zabývá následující část článku. Při podrobnější analýze přípravných fází obou procesů, tedy Lauttnerova a Slánského zatčení, výslechů a právní doktríny, o níž se opíraly, či majetkového rozměru čarodějnických procesů a stalinských čistek totiž oba případy vykazují pozoruhodné paralely.

31 Tamtéž, s. 26.

32 Tamtéž, s. 61.

33 Tamtéž, s. 58.

Když se Komunistická strana Československa (KSČ) chopila v únoru 1948 moci, Klement Gottwald a Rudolf Slánský neváhali proti svým demokratickým soupeřům nasadit veškerou sílu totalitního státu. Z Moskvy ale brzo začaly přicházet signály, že po zničení ideových a všech dalších vnějších nepřátel bude nutné se zaměřit na nepřitele vnitřního. To byl problém. Až na několik výjimek byli totiž předáci KSČ blízkými přáteli, kteří v komunistickém hnutí spolu působili již třicet let. Znali se velmi dobře, a dívali se proto skepticky na tvrzení sovětských bezpečnostních specialistů, že do všech vládnoucích aparátů ve východní Evropě, včetně jejich, pronikli západní škůdci a špioni. Tak jako hraběnka z Galle nebyla nijak nadšena z představy, že by případ negramotné žebračky měl na jejím panství vyšetřovat profesionální inkvizitor Boblig, ani Gottwald se Slánským zpočátku nechtěli přijmout názor Moskvy, že jedinou možností, jak údajně zrádce v KSČ zničit, je vyslat do Prahy sovětské poradce s neomezenými pravomocemi.³⁴

Jinde už sovětské poradce dosáhli požadovaných výsledků. V Polsku byl z pozice generálního tajemníka odvolán Władysław Gomułka, který byl brzo nato zatčen a bez soudu držen na tajném místě za Varšavou. V Maďarsku byl László Rajk zbaven všech svých funkcí, uvězněn a souzen. Ke všemu se přiznal: byl agentem fašistů, trockistů i titovců a také několika západních tajných služeb; navíc byl údajně vinen přípravou vraždy dvou předních představitelů komunistické strany.³⁵ Za takto obsáhlé doznání prokurátor Rajkovi slíbil, že nebude požadovat trest smrti a výměnou za spolupráci v soudní síni bude tajně dopraven do zdravotního střediska v Sovětském svazu. Po vzoru „etických norem“ z „Kladiva na čarodějnice“ ovšem prokurátor svůj slib nedodržel a Rajk byl v polovině října 1949, jen několik týdnů po vynesení rozsudku, popraven.³⁶

V Praze zatím s pozváním poradců stále váhali. Je možné, že se velké čistky a specialistů NKVD jednoduše báli, důvodů bylo patrně víc. S jistotou však můžeme říci, že když Gottwald obdržel seznam českých a slovenských komunistů, které sovětské specialisté vyšetřující v Budapešti Rajkův případ označili za západní špiony, vztekle ho hodil na zem. Nevěřil, že by takovou hloupost někdo mohl brát vážně.³⁷ Gottwald i Slánský ale na konci 30. let bydleli v moskevském hotelu *Lux* během vrcholících čistek; zatýkalo se tam téměř každou noc. Oba proto věděli, že se Stalinovou NKVD si není radno zahrávat. Bylo evidentní, že požadavek Kremlu pozvat bezpečnostní poradce nebude možno beztrestně odmítnout. Pokud by Gottwald a Slánský pochybovali o tom, že západní špioni a škůdci skutečně pronikli do struktury komunistického aparátu, ocitli by se rázem v podobné situaci jako nešťastníci, kteří v době Konráda z Marburgu nebo Bobliga z Edelstadtu pochybovali o existenci čarodějnic.

34 LUKES, I., *Rudolf Slánský: His Trials and Trial*, Washington 2006.

35 Srv. KOLTAL, F., *László Rajk and His Accomplices Before the People's Court*, Budapest 1949.

36 Srv. HODOS, G. H., *Show Trials: Stalinist Purges in Eastern Europe, 1948–1954*, New York 1987, s. 33–82.

37 NA, fond KSČ — Ústřední výbor 1945–1989, Praha (dále jen: fond ÚV KSČ), Přísně tajné, Komise ÚV KSČ pro rehabilitaci, Informace č. 34, „Úloha sovětských poradců v československé bezpečnosti při přípravě a provedení politických procesů v letech 1949–1954“, prosinec 1968, s. 8. Na seznamu byl například Gejza Pavlik, ale všechna jména se zatím nepodařilo zjistit.

Hraběnka z Galle, jejíž protestantský původ ji v období protireformace stavěl do nejisté pozice, si původně žádné procesy na svém panství nepřála. Avšak právě její nejistota ji vedla k opatrnosti a k tomu, aby se podvolila tlaku poradců. Gottwald a Slánský si také nemohli být svým postavením vůči Moskvě jisti. V rámci Komunistické internacionály byl Gottwald znám jako český „nacionalista“ a Slánský si již jednou z Moskvy dokonce vysloužil vážný stranický trest.³⁸ Vzhledem k tomu, že Stalin u podřízených netoleroval žádné váhání, nemohli Gottwald a Slánský žádosti z Kremlu dlouhodobě oponovat. V září 1949 tlaku podlehl i Gottwald podepsal telegram, jímž Slánský sovětské specialisty pozval. Moskva odpověděla téměř okamžitě: odborníci jsou již na cestě. Pod sovětskou odpovědí byl podepsán „Filipov“, krycí jméno samotného Stalina.³⁹

Přípravné fáze procesu začaly na jaře a v létě 1949, kdy Moskva požádala českou stranu o spolupráci při zatčení amerického občana a bývalého sovětského agenta Noela Fielda a jeho manželky Herty. To se také stalo a brzo nato byl ve Varšavě zatčen Noelův bratr Hermann.⁴⁰ Stejně jako zatčení Maryny Schuchové, Doroty Groerové a Doroty Davidové v roce 1938 spustilo proces s Lauttnerem, stálo zatčení Fieldových v roce 1949 na počátku čistky, která vedla k pádu generálního tajemníka KSČ Rudolfa Slánského.

Zinscenovaný proces musí přirozeně vést schopný „režisér“ s rozsáhlými pravomocemi. Hraběnka z Galle si na své panství pozvala Bobliga. Když se s ním poprvé osobně setkala, odpuzovalo ji jeho hrubé vystupování a dělala vše pro to, aby se s ním nemusela osobně stýkat. Zároveň jí ale chyběla odvaha se s ním utkat. Boblig toho využil: šokoval ji tvrzením, že na žerotínském panství již po čtyři desetiletí působí velká tajná organizace čarodějnic. Tohle hraběnka samozřejmě nečekala. Kdyby se s Bobligem teď pustila do boje, mohlo by to vypadat, že s čarodějnicemi sympatizuje, či je dokonce jednou z nich. Proto se nakonec Bobligovi ve všem podřídila, ze svého panství sama dobrovolně odjela, a dala tak inkvizitorovi naprostou svobodu jednání.

V podobném duchu probíhala návštěva sovětských „inkvizitorů“, generála Lichačeva a plukovníka Makarova. Když na Stalinův rozkaz v říjnu 1949 přijeli do Prahy, své československé soudruhy a hostitele šokovali hrubým vystupováním a krutostí.

38 O Gottwaldovi se v kruzích Kominterny říkalo, že byl „nejdřív Čech, potom komunist“, zatímco Slánský byl na příkaz Moskvy nakrátko vyloučen z ÚV KSČ, protože prý nedostatečně pružně reagoval na změny, které diktoval VII. sjezd Kominterny v roce 1935. Srv. SCHMIDT, D. A., *Anatomy of a Satellite*, Boston 1952, s. 463–466. Srv. též policejní zprávu o situaci ve vedení KSČ v letech 1935–1936 v NA, fond ÚV KSČ, f. 19, sv. 5, a. j. 1223.

39 NA, fond ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 62, a. j. 947.

40 Složitý příběh rodiny Fieldu popisuje BARTH, B.-R. — SCHWEIZER, W. (eds.), *Der Fall Noel Field: Schlüsselfigur der Schauprozesse in Osteuropa*, Berlin 2005. Srv. též důležitou recenzi této knihy od Benjamina B. Fischera, která vyšla v *International Journal of Intelligence and Counterintelligence* 22 (2009), s. 325–365; dále LUKES, I., *Der Fall Slansky: Eine Exilorganisation und das Ende des tschechoslowakischen Kommunistenführers 1952*, in: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 47, 1999; SCHMIDT, M., *Zákulisní taje: nove aspekty historie inscenovaných procesů ve východní a střední Evropě*, Praha 2005.

Hned na začátku informovali Gottwalda a Slánského, že se západním zpravodajským službám podařilo úspěšně proniknout do komunistického aparátu v Praze a nešlo prý jen o jeden či dva případy. Špiónů v Československu mělo údajně být několik desítek. K tomu samozřejmě mohlo dojít jen tak, že Gottwald a Slánský nebyli dostatečně ostřížití, ne-li přímo sabotéři a zrádci. Oba muži si uvědomili, že jim hrozí smrtelné nebezpečí, a proto dali poradcům naprostou volnost, aby nastalou situaci vyřešili podle zaběhaných sovětských praktik. Právě tento krok ovšem představoval pro Slánského osudové rozhodnutí.

Formy zatčení osob podezřelých z čarodějnictví popisuje „Kladivo na čarodějnice“ podrobně. Nejprve je nutno podezřelé izolovat. Pokud totiž oběť ví, že vyšetřování jsou také její přátelé a sousedé, začne přirozeně propadat depresi a zoufalství; cítí se opuštěna. Pro některé zatčení přichází jako úleva od nesnesitelného napětí. Boblig z Edlestadtu tomuto psychologickému faktoru velmi dobře rozuměl. Právě proto nenechal Lauttnera zatknout hned na začátku, ale postupoval zvolna. Nejprve se soustředil na sekundární cíle, osoby, které Lauttner sotva znal. Poté přišlo na řadu několik zástupných obětí. Šlo o jeho přátele, mezi nimiž byli hlavně Kašpar a Marie Sattlerovi, jejich dcera Alžběta a nakonec Zuzana Voglicková. Jakmile si Boblig proti knězi zajistil dostatek důkazů, aby dokázal o údajné konspiraci přesvědčit místního biskupa, mohl Lauttnera okamžitě zatknout; místo toho jej ale ponechal několik měsíců na svobodě postupně propadat bezmoci a strachu. Samotné zatčení bylo součástí lsti, v níž sehrál úlohu Lauttnerův přítel, což v knězi dále umocnilo pocit osamělosti. Lauttner žil po určitou dobu s vědomím, že je jen otázkou času, kdy se i on dostane do Bobligových spárů, takže když k tomu konečně došlo, byl již na hranici psychického zhroucení.

Sovětští poradci postupovali stejně jako Boblig, když se rozhodli zatknout Slánského: nejprve se zaměřili na méně významné osoby a postupně stoupali do vyšších pater. V červenci 1949 přiznal do Budapešti unesený Noel Field, že Gejza Pavlík, československý občan, který za války žil v uprchlických táborech bratří Fieldů, je jeho — tedy americký — agent. Hned nato uvedl, že nejvyšším velitelem zpravodajské sítě, kterou Fieldovi řídí, je důstojník CIA Allen Dulles. Brzy vznikl seznam dalších československých občanů, kteří údajně působili jako informátoři „amerického špióna Fielda“. V souladu s pokyny sovětských poradců začala StB jednat a v listopadu 1949 byl zatčen náměstek ministra zahraničního obchodu Evžen Löbl. Šlo o rozhodující moment. Stejně jako Marie Sattlerová neměl ani tento komunistický aparátčík v úmyslu stát se hrdinou. Rychle si uvědomil, že pravda, racionalita a zdravý rozum musí jít stranou a že ho před zbytečným utrpením ochrání pouze maximální spolupráce s iracionálním systémem. Vedla ho jasná logika: mučení nakonec podlehne každý, tak proč se nevzdat hned na počátku a vyhnout se utrpení? Inkvizitoři z doby honů na čarodějnice a stalinští vyšetřovatelé spoléhali na stejné myšlenkové pochody obětí.⁴¹

41 V listopadu 1949 došlo také na velitele StB Štěpána Plačka, který byl brutálně vyslýchán šestnáct až osmnáct hodin denně. Smysl tohoto činu byl: pokud může být zatčen dokonce i sám velitel represivního aparátu a pokud s ním takto mohou zacházet jeho podřízení, nemůže si být nikdo jist vůbec ničím. Srv. KALOUS, J., *Štěpán Plaček: Život zpravodajského fanatika ve službách KSČ*, Praha 2010.

Löbl hned na počátku přijal premisu generála Lichačeva, že západní špioni a škůdci pronikli do všech složek státní správy Československa. Přiznal, že je západním agentem, a vyšetřovatelům nabídl také jména dalších. Na seznamu jmen osob, jež StB získala při výsleších Noela Fielda v Budapešti a Hermanna Fielda ve Varšavě a která ve svém „doznání“ uvedl Löbl, figurovali činitelé KSČ, vrcholní představitelé StB, armádní generálové, velitelé rozvědky, náměstci ministrů, ministr zahraničních věcí i velitel stráže prezidenta.⁴² Někteří vyšetřovatelé se začali sami sebe ptát, jak vysoko čistka nakonec dosáhne. Odpovědi se dočkali na jaře roku 1951. Löbl dobrovolně sepsal dokument, ve kterém přiznal své zrádné spolčení se Západem a jmenoval ještě další osoby. O několik dní později oznámil, že chce své původní prohlášení přepracovat. Nová verze obsahovala zásadní tvrzení, že Löbl a další členové konspirace měli přímou podporu Rudolfa Slánského. Vzápětí obvinil generálního tajemníka KSČ další zatčený, Artur London. Když se ho vyšetřovatelé zeptali, kdo je vůdcem protistátního spiknutí, odpověděl, že „generální tajemník Slánský“. Stejně začali vypovídat další obvinění a vyšetřovatelé měli důvod věřit, že v čele protistátního spiknutí stojí sám Slánský.⁴³ Motivem některých zatčených mohla být snaha ukázat, že jejich role v údajném spiknutí byla podružná. Jiní si možná mysleli, že obvinění stalinisty Slánského odhalí absurditu obvinění proti všem ostatním.

Tento vývoj zcela změnil situaci: podle původního scénáře, který StB připravila, mělo být protistátní spiknutí namířeno proti Slánskému. Právě on měl být hlavním terčem imperialistických špiónů a konspirátorů, kteří ho nenáviděli pro jeho věrnost stalinskému vedení.⁴⁴ Nyní ale začal figurovat jako vůdce celé protistátní konspirace. Takové tvrzení by každý, kdo znal poměry na pražské politické scéně, odmítl jako absurdní. V létě 1951 ho ovšem posvětila nejvyšší autorita. V červenci 1951 poslal Stalin po Alexeji Čepičkovi Gottwaldovi dopis, v němž požadoval Slánského odvolání. Gottwald chtěl nejprve svého kolegu bránit.⁴⁵ Brzo se té myšlenky ale vzdal. Jako zkušený člen Kominterny věděl o lidech, kteří ve stalinském Rusku hájili své přátele. Jeden z takových samaritánů, Aron Solts, se v roce 1938 pokusil bojovat za svého zatčeného přítele, ale brzy za to zaplatil cenu nejvyšší. Jeho přítel Valentin Trifonov byl donucen přidat Soltsovo jméno na seznam „německých špiónů“, který z něj vyšetřovatelé vymlátili, a oba pak skončili na popravišti.⁴⁶ Tento postup odpovídal bezpočtu případů z doby honů na čarodějnice v Bambergu, Würzburgu, Trevíru a na jiných místech. Gottwald si uvědomil, že pomáhat přátelům znamenalo riskovat život, a proto odložil původní koncept dopisu stranou a napsal dopis zcela jiný. V nové verzi souhlasil s tím, že Slánský musí být z postu generálního tajemníka odvolán. Tím se dal do pohybu sled událostí, které skončily Slánského popravou.⁴⁷

„Kladivo na čarodějnice“ radí, aby při zatýkání soudní zřízenci podezřelého zdvihli ze země a nesli ho na ramenou nebo ve zvláštním koši. Tento postup měl údajně chrá-

42 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise I, sv. 12, a. j. 203.

43 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise I, sv. 2, a. j. 28.

44 NA, fond ÚV KSČ, f.100/35, sv. 35, a. j. 1164 a f. Komise II, sv. 5, a. j. 44.

45 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise II, sv. 25, a. j. 504.

46 Srv. VAKSBERG, A., *Stalin's Prosecutor: The Life of Andrei Vyshinsky*, New York 1991, s. 188–189.

47 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise II, sv. 25, a. j. 504.

nit zatýkající před černou magií. Skutečným záměrem však bylo oběti šokovat, zbavit je důstojnosti a vyvolat v nich pocit bezmoci. Slánského sice StB neodnesla v koši, ale byl v listopadu 1951 zatčen podle zásad, které razilo „Kladivo“. V ten den slavil Gottwald své pětapadesátiny. Manželé Slánští pro svého starého přítele nechali namalovat obraz a chtěli mu ho předat, Gottwaldova sekretářka jim ale oznámila, že prezident je nemocný a nikoho nepřijímá. Slánští ovšem rychle zjistili, že jiní gratulanti Gottwalda navštívit mohli.⁴⁸ Ve večerních hodinách pak byli pozváni k předsedovi vlády Antonínu Zápotockému, dalšímu starému příteli. Překvapilo je, když zjistili, že mají sedět ve vedlejší místnosti, ne u stolu v hlavní jídelně, jak vyžadoval protokol — Slánský byl sice odvolán z postu generálního tajemníka, stále ale ještě byl náměstkem předsedy vlády. Slánští chtěli odejít hned po večeři domů, ale jejich hostitel trval na tom, že je provede po svém domě, a tak z jeho sídla odcházeli až o půlnoci. Došlo na falešné úsměvy, objetí a polibky. Jakmile nastoupili do auta, Zápotocký telefonicky informoval StB, že manželský pár je na cestě.⁴⁹ Tuto krutou hru v podobě falešných objetí, polibků a nakonec zrady ze strany svého starého přítele Winklera zažil těsně před zatčením také Lauttner.

Když Rudolf a Josefa Slánští vešli do svého domu, překvapilo je, že je v něm tma. Najednou je oslepila silná světla, zazněly povely a kolem nich se objevili lidé ze zatýkacího komanda. Bývalého nejvyššího představitele strany někdo přitlačil ke zdi a zavázal mu oči. Slánský jen bezmocně opakoval: „Ježíšmarjá.“ Jeho manželce zacpali ústa, takže nemohla dýchat. Slánského pak vynesli do auta a s kuklou na hlavě ho odvezli do vězení. Po tělesné prohlídce se z něj stal řadový vězeň.⁵⁰

Tyto způsoby zatýkání, včetně zdvižení podezřelých do vzduchu, jak radí „Kladivo na čarodějnice“, převzaly od sovětských zvláštních služeb jejich ruské následnice a praktikují je dosud. V sedmdesátých letech agenti KGB v Moskvě zatkli Adolfa Tolkačeva, který léta pracoval pro Spojené státy (CIA případ pojmenovala GTVANQUISH). Zatýkací komando Tolkačeva přepadlo na ulici zezadu. Nejdříve mu podrazili nohy a pak ho pět mužů zdvihlo na ramena. A takhle, jakoby podle návodu „Kladiva“, ho donesli do dodávkového auta, pak k dlouhým výslechům a na popraviště.⁵¹ Podobnou formu zatčení, byť s dramaticky lepším koncem, prožila Martha „Martí“ Petersonová, která v Moskvě pracovala pro CIA pod diplomatickým krytím ve prospěch agenta Aleksandra D. Ogorodnika, jemuž dali Američané jméno TRIGON. Když Martí v létě 1977 přišla v noci na Krasnolůžský most, kde byla jedna z mrtvých schránek, přepadlo ji početné zatýkací komando KGB, jehož hrubé metody byly k nerozeznání od těch,

48 Srv. SLÁNSKÁ, J., *Report on My Husband*, London 1969, s. 133.

49 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise II, sv. 6, a. j. 72.

50 NA, fond ÚV KSČ, Pillerova komise, 32 A, Informace č. 23, Slánský ve vězení. Zpravodajskou dimenzi případu Slánský srv. LUKES, I., *Der Fall Slánský: Eine Exilorganisation und das Ende des tschechoslowakischen Kommunistenführers 1952*, in: Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 47, 1999, s. 459–501.

51 Srv. ROYDEN, B. G., *Tolkachev, A Worthy Successor to Penkovsky: An Exceptional Espionage Operation*, in: *Studies in Intelligence*, 47, 2003; FISCHER, B. B., *The Spy Who Came in for the Gold: A Skeptical View of the GTVANQUISH Case*, in: *Journal of Intelligence History*, 8, 2008, s. 29–54.

pomocí kterých dřív zatýkali údajné čarodějnice a které doporučuje „Kladivo“. Její diplomatický status ji uchránil od nejhoršího, ale agent Ogorodnik byl ve zcela jiné situaci. Po svém zatčení KGB — o jehož datu není nic přesného známo — se agent ke špionáži přiznal a zároveň i nabídl, že vše sepíše na místě vlastní rukou. Trval ale na tom, že tak učiní pouze svým plnicím perem. Když ho dostal, bez váhání se otrávil prudkým jedem, jenž v něm byl důmyslně ukryt.⁵²

Obvinění, kteří se ocitli před Bobligovým soudem, samozřejmě při údajných orgiích nelétali se zlými duchy. Bez důkazů se ale nemohl konat soud. Proto bylo nutné oběti mučit tak dlouho, dokud se ke všemu nepřiznaly. Soudci stačila podepsaná doznání, a to i ta později odvolaná. Stejně tak Rajk, Slánský a další komunističtí vůdci poválečné východní Evropy, obvinění ze špionáže pro nacistické a západní služby, ve skutečnosti pracovali pro Stalina, ale vyšetřovatelé potřebovali důkazy jejich neexistujícího spojení s gestapem, britskou tajnou službou, Mossadem a CIA, a údajní špioni tak byli vystaveni psychologické manipulaci, smyslové deprivaci, zastrašování, vyhrožování či bití, jinými slovy mučení. Konečným cílem bylo získat doznání. Stejně jako Boblig v 17. století, také sověšští inkvizitoři a jejich žáci ve východní Evropě hlasitě upozorňovali na to, že pro ohleduplnost není v boji s nepřitelem místo a ten, kdo to nedokáže pochopit, je sám nepřítel. Právní názory poradců vycházely z učení Andreje Vyšinského, stalinského prokurátora a předsedy kolegia sovětských právníků, jehož slavný postulát, že korunním důkazem je samotné přiznání obžalovaného, tvořil základ každého stalinského zinscenovaného procesu již od třicátých let.⁵³ Je nepravděpodobné, že by Vyšinskij kdy slyšel o „Kladivu na čarodějnice“ a věděl, že jedním z hlavních principů knihy je *confessio est regina probationum*.⁵⁴ Jelikož však Bobligovy ani Vyšinského oběti zločiny, z nichž byly obviněny, nespáchaly, musely inkviziční soudy i jejich stalinské protějšky klást nadevše právě přiznání. Bez něj by se konstrukce čarodějnických procesů i stalinských čistek zhroutily jako domeček z karet.

Doznání bylo možno dosáhnout pouze pomocí manipulace a brutality. Právě tyto metody představovaly nejdůležitější nástroje v arzenálu bezpečnostního aparátu a došlo na ně také u Slánského a dalších účastníků fiktivního spiknutí. Některé výslechové metody byly poměrně sofistikované, ale často stačilo ponižující bití, odírání jídla, pití a spánku, vyhrožování rodině a ujišťování, že nic není ztraceno, pokud se vyšetřovatel a vyšetřovaný dohodnou na spolupráci. Možnost, že by se někdo nepřiznal, byla vyloučena a vyšetřovatelé navíc zadrženým lhali, že za rychlé doznání je čeká odměna. Jedna z obětí sovětského právního systému popsala svou zkušenost s bezpečnostním aparátem následovně: „Strašlivě mi nadávali a vyhrožovali, že mě popraví: vytahovali mě za krk, škrtili mě a nenechali mě spát — celých pět týdnů jsem spal jen dvě až tři hodiny denně; křičeli, že mi přiznání vyrvou

52 PETERSON, M. D., *The Widow Spy: My CIA Journey from the Jungles of Laos to Prison in Moscow*, Wilmington 2012.

53 Srv. VYŠINSKIJ, A., *Theoria suděbnych dokazatelstv v sovětskom právě*, Moskva 1946.

54 LANGBEIM, J. H., *Torture and Plea Bargaining*, in: Yale Law School Legal Scholarship Repository, 46, 1978, s. 14.

z hrdla, že ho ze mě vymlátí gumovou hadicí (...) takže mi nakonec ochrnula půlka těla.“⁵⁵ Odvoláním profesora Dimitrije Pletněva se nikdo nezabýval a on nakonec ve vězení zahynul. Podmínky, za nichž byli věznění Slánský a ostatní účastníci údajného spiknutí v Praze, byly snad méně drastické, ale tlak na vynucené přiznání byl i tak obrovský.

Podle sovětských poradců prý všude v Praze číhalo množství nepřátel a specialisté na procesy z řad NKVD měli proto neustále naspěch. Když Lichačev požadoval informace o představiteli strany, příslušník StB Balaz se mu snažil vysvětlit, že ke shromažďování kompromitujících materiálů na funkcionáře potřebuje svolení od svého nadřízeného. Sovětský generál mu odpověděl, že na takový postup nemá čas. Do Československa nepřijel diskutovat, ale jednat. „Ale co když někoho zatkneme nevinného?“, protestoval příslušník StB. Budeme ho muset propustit, a jak pak budeme vypadat? Lichačev si takový scénář vůbec nepřipouštěl. Kdo byl jednou zatčen, ten se musí též přiznat. Když příslušník StB trval na tom, že důkazy by měly být přinejmenším věrohodné, Lichačev se jen ironicky usklíbl a zeptal se jej, jak dlouho už pracuje u bezpečnosti. Důkazy je třeba získat vždy a za všech okolností. Po pár skleničkách se sovětský vyšetřovatel vrátil k tématu, „jak někomu zakroutit krkem“. Podíval se na ustrašeného kolegu z StB a nahlas uvažoval, zda by neměl začít právě s ním.⁵⁶

Co následovalo po zatčení Slánského je dobře známo; podobným obdobím prošly snad všechny osoby obviněné z čarodějnictví. Bývalý generální tajemník trval na tom, že jeho zatčení je omylem. Stranu nikdy nezradil, s nepřátelskými agenty nikdy žádné spiknutí nepřipravoval. Napsal vedení KSČ, že si je svou nevinou zcela jistý.⁵⁷ Jeho bývalí kolegové z politbyra ovšem na věc nahlíželi jinak. Dokonce ani nečekali na Slánského výslech. Rozhodli vše předem, když prohlásili, že jejich nedávný šéf je nepřítel strany a státu.⁵⁸ Vyšetřovatelé Slánského nutili mnoho hodin bez přestávky stát nebo chodit. Nedovolili mu spát. Uráželi ho a bili do tváře. Trýznění zažíval Slánský také v cele, kterou sdílel s policejním udavačem, jehož jediným úkolem bylo negativně působit na Slánského náladu, nenechat ho spát a zbavovat ho naděje: metodám vyšetřovatelů nemá cenu se bránit, tvrdil agent Slánskému.⁵⁹ O stejné argumenty se u svých obětí opíral také Boblig. Jejich vina, tvrdil, byla zřejmá, stačilo se jen podřídít, a uniknout tak zbytečné bolesti. Přiznání je stejně nevyhnutelné.

V lednu 1952 se Slánský pokusil o sebevraždu. Neuspěl a přestal se bránit.⁶⁰ Bývalý generální tajemník se svými trýzniteli začal spolupracovat, nazpaměť se naučil, co po něm žádali, a vše během sedmidenního procesu bezchybně zopakoval. Navzdory slibům shovívavosti výměnou za spolupráci byl spolu s deseti dalšími obžalovanými odsouzen k trestu smrti. Proti rozsudku se neodvolal a byl s ostatními 3. prosince 1952 za zdmi pankrácké věznice oběšen. Když popravčí navlékl Slánskému na krk provaz, bývalý generální tajemník jen tiše pronesl: „Děkuji. Mám to, co jsem si za-

55 VAKSBERG, A., c. d., s. 117–118.

56 NA, fond ÚV KSČ, Informace č. 34, s. 11–12.

57 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise I, sv. 2, a. j. 16.

58 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise I, sv. 2, a. j. 18.

59 NA, fond ÚV KSČ, Pillerova komise, 32 A, Informace č. 23, Slánský ve vězení.

60 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise II, sv. 5, a. j. 44.

sloužil.⁶¹ Postupu, který doporučovali autoři „Kladiva na čarodějnice“ a který v praxi uplatňoval Boblig, odpovídaly také následné kroky — popel obětí byl rozprášen na neznámém místě.⁶²

Procesy s čarodějnicemi a stalinské čistky měly společný též materiální rozměr. Boblig a další inkvizitoři působící v 17. století se na úkor svých obětí obohacovali. Jejich následovníci ve Stalinově Sovětském svazu tuto praxi ještě zdokonalili — oběti si občas vybírali právě proto, že po jejich majetku zatoužili. Generálnímu prokurátorovi Andreji Vyšinskému se kupříkladu zalíbila venkovská rezidence profesora Leonida Serebrjakova nedaleko Moskvy: „Nemohu se na něj vynadávat,“ chválil dům uprostřed lesů. „Vy máte ale štěstí, Leonide Petroviči. Žijete si nádherně a ještě k tomu máte krásný dům.“ Serebrjakovovi štěstí dlouho nevydrželo. V srpnu 1936 ho Vyšinskij nechal zatknout a o osm dní později již zahájil právní kroky, jak se stát majitelem domu, který se mu zalíbil. Nikdo mu neodporoval. Vyšetřovatelé mezitím ze Serebrjakova vynutili doznání, že je špion, zrádce a terorista a že připravoval atentát na Stalina. V lednu následujícího roku byl bývalý majitel předměstského domku popraven; v té době již měla jeho rezidence nového majitele.⁶³ Chamtivost a naprostá bezohlednost se neprojevovaly pouze u Vyšinského. Nejinak jednali i ostatní členové Stalinovy družiny, a to zjevně bez jakýchkoli skrupulí. Po každé „popravě se uvolnil byt a s ním i dača a ty pak nedočkavě obsadili kolegové se svými hospodyňkami dychtivě stoupajícími do vyšších a vyšších pater strany a toužícími po lepším bydlení“. Ježov se tak nastěhoval do Jagodova bytu, Ždanov „zdědil“ Rudzutakovu daču a Molotov obýval chatu nejprve po Jagodovi a poté po Rykovovi.⁶⁴

Protože šlo o praxi běžnou v Sovětském svazu, nedělali si s odměnami pro sebe velkou hlavu ani Slánského staří přátelé z řad vrcholných představitelů KSČ. Ti, kterým se čistka vyhnula, si mezi sebou rozdělili veškerý majetek, jenž patřil Slánskému, jeho údajným spoluviníkům i jejich rodinám. Oficiálně vše koupili, ale za směšně nízké ceny. Antonín Novotný, který v roce 1953 nahradil Slánského jako první tajemník KSČ, například při této příležitosti po jednom z popravených nakoupil ložní prádlo a porcelánový čajový servis.⁶⁵ Zápotocký, jenž Slánského těsně před zatčením obejmul jako poslední, se navíc nastěhoval do domu ukradeného rodině Jana Prošvice, zakladatele známé firmy ETA, jehož StB vlákala s rodinou do akce KAMEN.⁶⁶

Upalování čarodějnic často přitahovalo davy přihlížejících. Lidé mnohdy přijížděli s košíky jídla a s vínem, jako by šlo o piknik.⁶⁷ StB po vykonání poprav také slavila

61 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise II, sv. 49, a. j. 93.

62 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise II, sv. 25, a. j. 504.

63 VAKSBERG, A., c. d., s. 86–93.

64 MONTEFIORE, S. S., *Stalin: The Court of the Red Tsar*, New York 2005, s. 259.

65 Srv. MLYNÁŘ, Z., *Nightfrost in Prague*, New York 1980, s. 66.

66 Srv. LUKES, I., *KAMEN: A Cold War Dangle Operation with an American dimension, 1948–1952*, in: *Studies in Intelligence*, 55, 2011, s. 1–12.

67 Tímto tématem se mimo jiné zabývá Fjodor Dostojevskij v románu „Bratři Karamazovi“ (kapitola „Velký inkvizitor“). Podobně se chová šlechta v již zmíněném románu „Kladivo na čarodějnice“ Václava Kaplického — po popravách čarodějnic pořádá opulentní hostiny.

a rozdělovala odměny. Příslušníci odpovědní za provedení „akce Slánský“, tedy za zatýkání, průběh procesu i za samotné popravy, obdrželi prémie. Na peněžní odměny si přišlo přes tři sta osob; major Bohumil Doubek, náčelník ruzyňských vyšetřovatelů, byl povýšen na podplukovníka a jeho dva zástupci, štábní kapitáni Karel Košťál a Vladimír Kohoutek, získali hodnost majora. Odměněn byl rovněž MUDr. Josef Sommer, který zachránil Slánskému život po jeho pokusu o sebevraždu. Celkem 154 příslušníků se dočkalo povýšení či vyznamenání. Sedmačtyřiceti bylo uděleno vyznamenání Za statečnost. Čtrnáct dozorců, kteří dohlíželi na Slánského, a šestapadesát dozorců, kteří měli na starost ostatní členy údajného spiknutí, si vysloužilo pochvalu.⁶⁸ Rovněž popravčí, mučitelé a jejich asistenti ve službách Bobliga a dalších inkvizitorů v době honů na čarodějnice si mohli ponechat různé drobnosti a po úspěšném autodafé obdrželi sjednanou odměnu.

Začali se stalinskými čistkami v Sovětském svazu a východní Evropě podrobněji zabývat člověk žijící na Západě, přirozeně se zděsí nad tím, kolik lidí muselo trpět kvůli absurdním a vylhaným obviněním. Utěšuje se, že ke krutostem došlo ve vzdálených a kulturně odlišných zemích a že hrůzy, které se děly ve Stalinově říši, by se na Západě nemohly opakovat.

Cílem tohoto článku bylo poukázat na skutečnost, že čarodějnické procesy, jež probíhaly na Šumpersku v 17. století (a srovnatelné procesy v jiných historických a kulturních centrech, například v Bambergu, Würzburgu či Trevíru), a stalinské čistky ve východní Evropě v padesátých letech vycházely z obdobných právních doktrín a vedly k tomu, že se neviní lidé přiznávali ke zcela fiktivním a často i nemožným zločinům. Článek odhaluje paralely mezi případy Lauttnera a Slánského, a to v přípravných fázích, průběhu zatýkání, vyšetřování, vedení procesu i v tom, co následovalo po popravách.

I přes zjevné podobnosti mezi oběma procesy je ovšem nutné uvědomit si, že mezi oběma protagonisty existují také zásadní rozdíly. Lauttner byl křesťan, který svůj život prožil ve víře a veden vírou zemřel. I když ho jeho nadřízený, olomoucký biskup, zbaběle vydal Bobligovi, nikdy se nevzdal svých hodnot a věřil v ně až do konce života. Jeho mučitelé mu mohli působit fyzické utrpení, nemohli mu ale vzít to, v co věřil. V mučírně sice s Bobligem prohrál, nic z toho se ale nemohlo dotknout Lauttnerova milosrdného a milujícího Boha na nebesích a v jeho srdci. K hranici kráčel důstojně a statečně, pln radostného očekávání nebe. Naopak Slánský po vyloučení z komunistické strany přišel o smysl života a jeho systém hodnot se zhroutil. Od zatčení až do konce si mohl jen zoufat. Když ho ve vězení těsně před popravou navštívila jeho manželka, vrhl se proti bariéře, která je oddělovala, a bezmocně plakal. Děkan Lauttner umíral s radostnou nadějí, že brzy bude v lepším světě. Slánský naopak odcházel na smrt s vědomím, že svůj život zasvětil falši a zlu.

68 NA, fond ÚV KSČ, f. Komise I, sv. 2, a. j. 23.

ABSTRAKT**HON NA ČARODĚJNICE V ŠUMPERKU 17. STOLETÍ A STALINSKÝ MONSTRPROCES V PRAZE NA POČÁTKU PADESÁTÝCH LET 20. STOLETÍ**

Studie je zaměřena na analýzu paralel mezi hony na čarodějnice na severní Moravě v 17. století a stalinskými procesy v poválečné východní Evropě. Nabízí srovnání metod, které vedly k upálení děkana Kryštofa Aloise Lauttnera (1622–1685) s čistkami, v jejichž rámci byl popraven bývalý generální tajemník KSČ Rudolf Slánský (1901–1952). Hlavním argumentem studie je, že sovětské poradci a důstojníci StB, kteří předsedali stalinským čistkám v poválečném Československu, se v zásadních věcech chovali podobně jako inkvizitor Boblig z Edelstadtu (asi 1612–1698), jenž předsedal zatčení, vyšetřování, soudu a popravě děkana Lauttnera. Základní postupy, které lze vystopovat v případě Rudolfa Slánského a děkana Lauttnera jsou odvozeny z návodu na čarodějnické procesy, jež obsahovala vlivná kniha „Kladivo na čarodějnice“ (*Malleus Maleficarum*), vydaná v roce 1486.

KLÍČOVÁ SLOVA

„Kladivo na čarodějnice“, Šumperk, Boblig z Edelstadtu, Kryštof Alois Lauttner, Komunistická strana Československa, Rudolf Slánský, stalinismus, politické (monstr)procesy

ABSTRACT**WITCH-HUNT IN ŠUMPERK OF THE 17TH CENTURY AND THE STALINIST SHOW-TRIAL IN PRAGUE AT THE BEGEGNING OF THE 1950S**

The study seeks to identify similarities between the 17th century prosecution of witches in northern Moravia and the Stalinist trials that took place in post-war Czechoslovakia. It compares the methods used to bring about the arrest and execution of Father Christoph Alois Lauttner (1622–1685) with the purge that led to the demise of the Communist boss Rudolf Slánský (1901–1952). The main argument is that the Soviet advisors and officers of the StB followed procedures that were remarkably similar with the methods employed by the Inquisitor Boblig von Edelstadt (c. 1612–1698), who found inspiration in the manual on witch trials, *Malleus Maleficarum*, published in 1486.

KEYWORDS

Malleus Maleficarum, Šumperk, Boblig von Edelstadt, Christoph Alois Lauttner, Communist Party of Czechoslovakia, Rudolf Slánský, Stalinism, Political Trials